

Др Марица Мишић*
Правни факултет Универзитета у Нишу
ORCID: 0000-0001-9534-6052

НЕРЕШИВИ ПРОБЛЕМИ ПРАВДЕ И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА**

САЖЕТАК: Историја филозофске (и правнофилозофске) мисли нам показује да се правда као принцип не може супстантивно одредити, односно да углавном постоји сагласност о томе да је правда нешто чему треба тежити, али да се, с друге стране, правда као неки врховни или апсолутни принцип не може садржајно описати. Неки средњи пут настао из релативности и променљивости садржине правде и њене апсолутности као форме јесте концепт процедуралне правде или унутрашње моралности права – углавном процедуралних захтева које пропис треба да задовољи да би важио као право. Правницима који, како Кант и многи аутори следећи Канта често апострофирају, нису још увек нашли свој појам права, нове изазове задаје развој савремене технологије и примена вештачке интелигенције у многим областима, као и у појединим доменима права. Од дилема које се односе на етику и правно регулисање вештачке интелигенције, до питања која се тичу могућности примене вештачке интелигенције у поступку стварања, тумачења и примене права, решења изазова који су задатак савремене научне мисли и етичке и правне праксе могу бити од значаја за будућност права. У раду ће између осталог бити разматрана и могућност остваривања правде у контексту употребе вештачке

---

* e-mail: m.marica93@gmail.com, докторанткиња.

** Рад је примљен 1. 12. 2024, а прихваћен је за објављивање 4. 3. 2025. године.

интелигенције у процесу стварања, тумачења и примене права и то с обзиром на тезу недовољности објашњења и остваривања правде јусупозитивистичким схватањима правде.

Кључне речи: правда, вредност, правна сигурност, једнакост, вештачка интелигенција

УВОД

Појава и примена вештачке интелигенције условила је потребу правног и етичког регулисања, односно нужност усклађивања и постављања правних и етичких стандарда са техничким стандардима. У теоретским расправама поставља се питање могућности признавања роботима и вештачкој интелигенцији (у даљем тексту: ВИ) моралног и/или правног субјективитета, као и евентуалног прописивања роботских права аналогних људским правима. Разматрања о овим питањима дотичу се и проблема деликтне одговорности за штету или казнена дела које би евентуално начинио робот током свог аутономног (непредвидивог) деловања и у случају различитих злоупотреба.¹ Упркос неким схватањима да ВИ треба признати правни и морални субјективитет на основу којих би били чак и титулари извесних права (чак и употребом фикције о правном лицу), мишљења смо да ниједан од критеријума и аргумената који би се навео у прилог тој тези у овом тренутку није довољан и да је лако оспорив. Сваку творевину човека, као што је уосталом и позитивно право, можемо назвати вештачком (*artificial*). Мада човек као креативно биће у већину оног што створи улије део себе (умност, сврху), то и даље не значи да оно што створи није ствар и да је нужно да се оном што је створено призна извесни правни статус који превазилази правни статус ствари (*res*). Наведени проблеми нису предмет овог разматрања које ће примарно бити фокусирано на непревазиђени проблем правде, а потом, у другом делу и проблем правде у условима развоја технологије и примене вештачке интелигенције у области права, тзв. аутоматизоване, предиктивне правде. Закључци о проблему правде у контексту савремених технологија и употребе вештачке интелигенције у домену права, изведени су с обзиром на употребу доступног бесплатног модела вештачке интелигенције ChatGPT. Моделу су постављана питања општеног карактера која се тичу правде и правних вредности, усмерена

---

¹ Више: Wolfgang, M. S. (2021). Robots and Rights: Reviewing Recent Positions. *Legal Philosophy and Ethics*, ed. Joachim von Braun et al. *Robotics, AI and Humanity. Science, Ethics and Policy*. Springer, 191–203.

на „испитивање“ теоријског знања вештачке интелигенције о томе, док би у даљим истраживањима било пожељно више се фокусирати на постављање хипотетичких и практичних задатака и „испитивање“ и њиховог решавања од стране ВИ. Већ постоје истраживања која су се бавила сличном проблематиком задајући GPT-4 упутство да као судија након више етапа правничког расуђивања изрекне одлуку.²

Тешкоће са којима се суочавају етичари и правници чини нам се да потичу и од недовољног познавања саме вештачке интелигенције и начина на који она настаје, функционише, па и учи из сопственог искуства, односно непоседовања стручних знања из програмирања и осталих сродних дисциплина. Тако се за потребе нормирања и правно-етичких разматрања полази од датих и прихваћених дефиниција вештачке интелигенције и осталих појмова са њом повезаних, док правници и филозофи настоје да формулишу принципе и вредности које употребом ВИ треба да се остваре (позитивно одређење) или бар да се не повредe (негативно одређење). Нарочито регулисање захтева употреба тзв. високоризичних система и употреба bottom-up алгоритама који уче на основу ранијих искустава и ревидирају алгоритам током времена, што их чини непредвидивим. Осим тога у односу на ВИ треба с резервом употребљавати термине као што су „интелигенција“, „расуђивање“, „одлучивање“ и „аутономија“ који се пре свега везују за људска бића,³ за умност и разумност, аутономију слободне воље као његове суштинске карактеристике. Истраживања у области моралне психологије, бихевиоралних наука – когнитивне психологије, показују да доношење одлука које се односе на имовину, здравље и живот човека, људи радије поверавају другом човеку него вештачкој интелигенцији, као и да у случају грешке и неисправних одлука, одговорност и кривицу приписују произвођачима, дизајнерима и програмерима.⁴

---

² Више: Spaić, B. Jovanović, M. (2024). Artificial Reason and Artificial Intelligence: the Legal Reasoning Capabilities of GPT-4. *Annals of Faculty of Law. University of Belgrade* (3), 401–413.

³ Више: Tasioulas, J. (2019). First Steps Towards an Ethics of Robots and Artificial Intelligence. *Journal of Practical Ethics*, 7(1), 64.

⁴ Више: Bigman, Y. E., Gray, K. (2018). People are averse to machines making moral decisions. *Cognition* 181, 21–34; Jauernig J., Uhl, M., Walkowitz, G. (2022). People Prefer Moral Discretion to Algorithms: Algorithm Beyond Intransparency. *Philosophy & Technology*, 35(2); Wilson, A., Stefanik C., Shank D. B. (2022). How do people judge the immorality of artificial intelligence versus humans committing moral wrongs in real-world situations?. *Computers in Human Behavior Reports*, 8, 100229; Zhang, Y., Wu, J., Yu F., Xu L. (2023). Moral Judgements of Human vs. AI Agents in Moral Dilemmas. *Behavioral Sciences* (13), 181.

ПРАВДА КАО ВРЕДНОСТ

Уколико се врховна вредност права одреди као део врховне вредности света, посебне правне вредности представљаће конкретизацију и део не само врховне правне, већ и врховне вредности света. Тако ће сврха правног регулисања доприносити остварењу врховног Добра које се састоји у опстанку света – опстанку највећег броја бића у њиховом пуном достојанству.⁵ Правне вредности обухватају опште вредности које право штити, као и чисто правне вредности као што су правна сигурност и правна ефикасност. Тако нпр. мир, ред и поредак су опште вредности које се најпотпуније штите и остварују правом, а опште вредности истина, слобода, правда и људско достојанство су правне уколико их право захтева и остварује.⁶ Правда је вредност по себи, вредности права изворно техничко-правне (законитост, целисходност, извесност, сигурност, јасност, ефикасност, одређеност), док друштвене вредности, практично-реалистичке, чији је циљ да омогуће сапостојање људи у друштву, као што су слобода, мир, сигурност, ред, једнакост, достојанство, толеранција, су повезане са правдом, али их и право присваја.⁷

Правда схваћена као апсолутна вредност је у рангу истине, доброг, лепог, која се не може извести из неке друге вредности, већ је заснована на самој себи.⁸ Опште добро, правда и правна сигурност заједнички владају правом, али не у хармонији већ у односу напетости.⁹

Шта је правда?

Разматрања о правди још од Аристотела и његовог разликовања раздељујуће (дистрибутивне) и изједначујуће (комутативне¹⁰ – поравнавајуће, исправљајуће), одређивањем праведним оног ко поштује законе и ко је непристрастан, праведним оно што је по закону праведно, а неправедним оно што је по закону неправедно, везивањем правде за срећу,

⁵ Лукић, Р. Д. (1992). *Систем филозофије права. I Филозофија, II Филозофија права*. Београд: Савремена администрација, 485.

⁶ *Ibid.*, 445–447.

⁷ Вукадиновић, Г., Митровић, Д. (2019). *Увод у Теорију и филозофију права*, Београд: Досије студио, 106.

⁸ Radbruch, G. (2007). *Pravni i drugi aforizmi*. Београд: Dosije, 12.

⁹ *Ibid.*, 13.

¹⁰ Термин *iustitia commutativa* потиче од Томе Аквинског. – Finnis, J. (2011). *Natural Law and Natural Rights – Second Edition*. Oxford: Oxford University Press, 179.

опште добро и врлину¹¹ изазивају размимоилажења при покушајима да се изнађе критеријум и одреди апсолутна правда све до крајње релативизације вредности које воде нихилизму. Упркос различитим покушајима, изгледа да се није далеко одмакло од Аристотелових образаца формалне правде, као ни од његовог и Платоновог схватања материјалне правде као остваривања општег добра.¹²

Испитивања могућности ВИ да допринесе остварењу правде можемо започети и питањем саме вештачке интелигенције (chat bot апликације – chatGPT – једним од примера генеративне вештачке интелигенције (ГВИ) – *generative artificial intelligence* – (GAI)¹³ „Шта је правда?“ Одговор који смо добили истиче субјективност и релативност значења правде коју препознаје као поштовање истине, моралних начела и једнакости, а као њен задатак истиче постизање равнотеже између њих. Сходно томе наводи врсте правде: моралну, правну, социјалну и епистемичку.¹⁴

¹¹ Aristotel. (1988). *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus, 87–115.

¹² Вукадиновић, Г., Митровић, Д. (2019). *Увод у Теорију и филозофију љрава*, Београд: Досије студио, 105.

¹³ Генеративна вештачка интелигенција су софтверски системи који комуницирају природним језиком, способни да одговоре на релативно комплексна питања и да креирају садржај пратећи формулисана питања и инструкције. GAI функционише на основу учења образаца и карактеристика из велике колекције података са сврхом да одреди са највећом могућом сигурношћу, следећу реч, без поседовања знања, на основу честих асоцијација између две информације на основу података за вежбање (training data). Ризици који прате употребу тичу се нетачних одговора заснованих на нетачним или недовољним подацима, халуцинација, пристрасности која потиче од података на којима је трениран (које чак могу бити и намерно уграђене у алгоритам) – измишљања вероватних одговора. Већина њих садржи елемент непредвидивости што резултира давањем различитих одговора на исто питање и што их чини непоузданим, а сами одговори захтевају проверу исправности од стране корисника – Working Group on Cyberjustice and Artificial intelligence (CEPEJ-GT-CYBERJUST), European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), *Use of Generative Artificial intelligence (AI) by judicial professionals in a work-related context*, Information Note. Strasbourg, 2024, 2–4.

¹⁴ „Појам правде може имати различита значења у различитим контекстима. У основи, правда се односи на поштовање истине, моралних начела и једнакости. Ево неколико кључних аспеката:

1. *Морална љрава*: Односи се на моралне принципе који дефинирају што је исправно и праведно у односу на понашање појединца или друштва.

2. *Правна љрава*: Односи се на правни систем и правила која осигуравају да се сваки појединац третира једнакоправно и по закону.

3. *Социјална љрава*: Фокусира се на равноправно поступање према свим члановима друштва, узимајући у обзир различите потребе, позиције и права.

4. *Епистемичка љрава*: Односи се на поштовање истине, транспарентности информација и правичност у приступу знању.

Друго питање које смо поставили било је „Која је садржина правде?“, али и овај одговор¹⁵ је инсистирао на контекстуалној релативности њеног садржаја, ипак истичући као кључне суштинске елементе равноправност, поштовање закона, моралне темеље, одговорност и добробит заједнице.

Иако вештачка интелигенција (у овом конкретном случају chatGPT¹⁶, због једноставности и доступности коришћења (не споримо могућност да постоје напредније и „стручније“ за област права (спорно да ли и за област правде)), „мисли“ да зна шта је правда и покушава да дефинише неке основне њене видове, морамо се осврнути на то да највећи филозофи и правници, као што је нпр. Келзен признају пораз у покушају да дају одговор на питање шта је апсолутна правда „тај лепи сан човечанства“. Као и већина нас, он има свој релативни појам правде којим се мора задовољити: то је „правда слободе, правда мира, правда

Правда може бити субјективна и различито се тумачити овисно о културном, филозофском и правном контексту. Важно је да правда настоји постићи равнотежу између истине, моралних вриједности и једнакости у свим аспектима живота.”

¹⁵ „Садржај правде може се разумјети кроз неколико кључних елемената који чине њезину суштину:

1. *Равноправност*: Правда се темељи на идеји да сви појединци требају бити третирани једнако и имати једнаке шансе без обзира на особне карактеристике попут расе, пола, религије или социоекономског статуса.

2. *Поштовање закона*: Правда укључује поштивање правних норми и процедура како би се осигурало да се свако поступа у складу с правилима која су утврђена за заједницу или друштво.

3. *Морални темељи*: Морални аспекти правде односе се на поштовање темељних етичких вриједности попут исправности, поштења, истине и добробити свих чланова друштва.

4. *Одговорност*: Правда укључује одговорност за поступке и одлуке које утјечу на друге људе или заједницу, што подразумева преузимање одговорности за посљедице својих дјела.

5. *Добробит заједнице*: Правда такођер укључује промицање опћег добра и друштвене праведности, осигуравајући да одлуке и поступци доприносе благостању читаве заједнице.

Садржај правде може се разликовати овисно о културним, филозофским и правним традицијама, али ови елементи често чине темељну структуру правде у већини друштава.“

¹⁶ Занимљив је пример Тејлора, Мајкрософтовог четбот софтвера који је дизајниран тако да одговара на поруке корисника узраста од 18 до 24 године с могућношћу да учи из приспелих порука и постепено унапређује своје способности да води конверзацију. Након само 24 сата функционисања, људи су почели да Теј уче сексистичким и расистичким идејама да је она почела говорити позитивно о Хитлеру услед чега је Мајкрософт искључио и обрисао њене најувредљивије поруке. Singer, P. (2023). Can Artificial Intelligence be Ethical?. *Ethics in the Real World – 90 essays on things that matter*. Melbourne: The Text Publishing Company, 303.

демократије, правда толеранције“, правда под чијом заштитом може да напредује наука, а са њом истина и искреност.¹⁷ Он побија аргументе који се односе на неке раније концепте правде, као што су схватање правде као среће, једнакости пред законом, одмазда, и једино толеранцији признаје вредност која би била приближна праведности. Извршење правде претпоставља вредности и норме, за које се поставља питање могу ли уопште бити предмет рационалног испитивања.¹⁸ Келзен као нормативиста разликује објективне судове вредности (у смислу тврђења да је одређено понашање у (не)складу са оним што је прописано нормом, субјективне судове вредности и судове о праведности (који су релативно зависни од схватања човека или преовлађујућег друштвеног мњења).¹⁹ Потреба за правдом постоји у случају сукоба интереса, праћен проблемом одређивања хијерархије вредности и врховне вредности. Проблем сукоба вредности не може се решити средствима рационалног сазнања, суд о томе је одређен емоционалним чиниоцима и стога је он релативан и субјективан, важећи само за субјекта који суди.²⁰

У оквиру система у ком основни, темељни принцип није споран, смисао правде ће бити да избегне сваку произвољност у правилима, неправилност у понашању. Правда онда има три елемента: „вредност која је заснива, правило које исказује и дело које је остварује“, од којих се правило и дело могу подврћи рационалним захтевима, док се вредност не може подредити рационалним критеријумима, што је чини произвољном и логички неодређеном.²¹ Дело је неправедно ако није саобразно правилу правде (осим у случају разлозима правичности оправданог одступања), правило је неправедно када је произвољно, неоправдано одступа од обичаја и преседана и уводи неправедне разлике, док је разлика произвољна уколико није рационално оправдана, односно уколико критеријуми и вредности којима се оправдава представљају пристрасно заузимање става, уколико су ирационални и стају у одбрану појединачних интереса.²²

Као три елемента комплексног Финисовог појма правде могу се одредити међусобни односи са другима, усмереност на друге (other-directedness); дужност према другом који има корелативно право и једнакост схваћена као пропорционалност, равнотежа или баланс. Његов

---

¹⁷ Kelzen, H. (1998a). *Šta je pravda*. Beograd: „Filip Višnjić“, 37.

¹⁸ Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 3.

¹⁹ Више: Kelzen, H. (2000). *Čista teorija prava*. Beograd: Gutenbergova galaksija, 22–28; Kelzen, H. (1998b). *O granicama između pravničke i sociološke metode, Opšta teorija prava i države*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 100–102.

²⁰ Kelzen, H. (1998a), *Op. cit.*, 13–13.

²¹ Perelman, H. *Op. cit.*, 41.

²² *Ibid.*, 64.

појам правде укључује принципе за процењивање како се понашати према другом односно како појединац има право да буде третиран. Одбацујући појам правне правде, Финис наводи да општа правда пружа оквир за остваривање општег добра заједнице које захтева и повлачи за собом стандарде прикладности у односу на основне аспекте развоја и процвата човека.²³

Упркос томе што је правда универзална вредност, око које се могу сви сложити да је вредност пожељна остваривања, потешкоће које настају проистичу из њене нејасности и могућности да узима различите изгледе прилагођене схватањима и интересима противника у споровима, ратовима и револуцијама, који покушавају да докажу да је правда на њиховој страни.²⁴ Концепт правде не може бити одређен простим упућивањем и обраћањем ономе што је негде било прихваћено као њена конкретна примена.²⁵ Као апсолутни и универзални су априори захтеви ума, као што захтев који етика поставља човеку да праведно деловање учини себи максимом, у складу са чиме Кант формулише општи закон права: „Делај споља тако да слободна употреба твоје самовоље постоји заједно са слободом свакога по неком општем закону.“²⁶

Прихватити могућност рационалног или умног оправдања (практичку употребу ума) значи признати да расуђивати не значи само проверавати и доказивати, него и већати, критиковати, оправдавати, аргументовати, изношење разлога у прилог или против неке одлуке односно избора. Критиковати се могу само релативне и подређене вредности, не и апсолутне. Критика и оправдање јесу контекстуално историјски позиционирани, временски и просторно условљени, што значи да за свако друштво и дух постоје дела, веровања и вредности који се одобравају, не оспоравају и које нема потребе оправдавати и који дају преседане, моделе, убеђења и норме на којима се темеље критеријуми за критику и оправдавање понашања, склоности и тврдњи.²⁷

²³ Finnis, J. (2011). *Natural Law and Natural Rights – Second Edition*. Oxford: Oxford University Press, 161–165.

²⁴ Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 4–5.

²⁵ Stammler, R. (1925). *The Theory of Justice*. New York: The MacMillan Company, 123.

²⁶ Kant, I. (1993). *Metafizika morala*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 32–33.

²⁷ Perelman, H. *Op. cit.*, 46–46.

Правна правда

У даљим разматрањима појма правне правде (законске, судске и спорне процедуралне) претпостављамо нормалан поредак у ком нема селективне примене права и злоупотребе правних институција усмерених на обрачун са политичким опонентима, узурпацију и концентрацију власти каква постоји у диктатурама и тиранијама чији закони могу бити садржински неправедни, јер би то подразумевало испитивање ширег круга проблема и аспеката злоупотребе технологије и вештачке интелигенције за неправедне циљеве.

Поред природне, божје, апсолутне правде, од које се готово одустало пре више од два века, постоји друштвена правда са својим изведеним, релативним врстама (морална, религијска, политичка, солидарна... које су додатно релативизоване. Правна правда је такође релативна, као и њене изведене врсте (законска, судска, процедурална, кривична, грађанска, управна...)²⁸

У основи правне правде је прастаро начело изражено у *suum cuique tribuere* – дати свакоме своје, које се после Аристотела приближава једнакости и то пре свега законској једнакости и третирање једнаких бића на једнаки начин (комутативна правда, принцип недискриминације на основу разлике међу бићима). Међутим, иако је суштина људских бића иста, међу њима постоје разлике које би требало узети у обзир како би поред формалне правде – једнакости, била остварена и материјална правда (дистрибутивна правда). Једнакост у праву је елемент правде, која може бити унутарња или спољна, односно апстрактна, материјална, законодавна правда (односно својство позитивноправних норми да буду усаглашене са материјалним принципом (идејом) позитивног права и захтев за унутарњом једнакошћу, комутативним и дистрибутивним *suum cuique tribuere*) и конкретна, формална, судска правда (односно својство поступка и одлука државне власти да буду у складу са законом, чак иако је он неправедан – спољна једнакост и захтев равномерне примене закона на све случајеве обухваћене нормом).²⁹

Проблем остваривања правне правде састоји се у проналажењу мерила једнакости и у субјективности правде, јер оно што је у сваком конкретном случају, и уопште, праведно за једне, неправедно је за друге, будући да се правда схвата субјективно зависно од интереса, положаја

---

²⁸ Вукадиновић, Г., Митровић, Д. (2019). *Увод у теорију и филозофију права*. Београд: Досије студио, 104.

²⁹ Живановић, Т. (1959). *Систем синтетичке правне филозофије: 1. Синтетичка филозофија права 2. Синтетичка филозофија правних наука (Правна логика и Теорија правног сазнања у оквиру Оишије)*. Београд: Српска академија наука, Научно дело, 675–680.

и схватања људи, те тако можемо рећи да нема неке апсолутне објективности правде и да се морамо задовољити релативно објективном правдом која је везана за релативну објективност права и то као средство „погодно да то право најпотпуније оствари“. Задатак права је да пронађе објективну вредност и да приликом оцене и практичне примене правде и осталих вредности буде објективно.³⁰

Понекад једнако поступање са истим бићима без узимања у обзир њихових суштинских разлика може бити неправедно уколико је реч о општим нормама, односно неправично уколико конкретна норма не узима у обзир специфичности случаја (будући да се правичност углавном одређује као правда у конкретном случају, подврста правде, правда појединачног случаја). Правда каквом је Аристотел одређује, сматра професор Лукић, јесте правда најниже врсте, „најелементарнија, најпростија, најлакше остварљива, најреалнија, најприхватљивија, најмање племенита“, правна правда заснована на једнакости.³¹ Формално правило правде према Перелману може се изразити као неподједнак поступак са истоветним бићима, већ „једнак поступак са *бићно сличним* бићима“, међу којима не постоје битне разлике. Међутим, ово правило не прецизира „*када* су два бића битно слична и *како* их треба третирати да би то било праведно“. Када позитивно законско правило одређује критеријуме за његову примену, правило правде је тачно одређено и постаје „правно правило (*the rule of law*)“ које захтева да они који су у очима закона слични буду третирани на законом одређен начин. У том случају делање сагласно правном правилу је праведно, јер се закон исправно примењује (*субјективна правда*), што доводи до правне сигурности и остварује се у правном силогизму који прописује да судија „сваког члана једне категорије третира онако како би требало да буду третирани сви чланови те категорије“. Једнакост пред законом подразумева да је судија праведан ако је непристрастан, неподмитљив и рационалан, хладне главе.³²

Претходно схватање изражено у принципу *dura lex sed lex* и немогућности судије да доводи закон у питање, може се супротставити прицип *summum ius summa iniuria* и могућност судије да у случајевима неправде изазване строгом применом закона, његово дејство ублажи и коригује и да на тај начин активно суделује у стварању права и доноси правичне одлуке, да допуни и исправи позитивни закон односно поступа као законодавац који је могао да предвиди јединственост конкретног случаја.³³

³⁰ Лукић, Р. Д. (1992). *Систем филозофије права. I. Филозофија, II. Филозофија права*. Београд: Савремена администрација, 467–468.

³¹ *Ibid.*, 219–221.

³² Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 18–19.

³³ *Ibid.*, 21.

Common law системи за овакве ситуације тзв. hard cases омогућавају и другачија схватања која се темеље на откривању принципа и њиховом образлагању. Наведена латинска сентенца значи да је право као крајњи циљ највећа неправда односно да је право услов и средство, а не врховни циљ и ко год заступа одређено правило и његову одређену садржину као апсолутну, позивањем само на законитост, објективно је неправедан.³⁴ И док правда гледа на сваки поједини случај са становишта опште норме, правичност захтева и изводи сопствени закон.³⁵ Правичност може да превагне над сигурношћу, а судија ће моћи да реинтерпретацијом закона одступи од преседана и уобичајене судске праксе, али ће то морати да посебно образложи, како би се избегла произвољност.³⁶

Садржај идеје правде се не исцрпљује у правилу правде које је од важности за оцену о исправној формално праведној примени позитивног права, већ захтева исправну примену „праведног правила“.³⁷ У овој тези лежи недостатак позитивноправне теорије, па и Келзенове нормативистичке, које не располажу нити се интересују за критеријум праведности који би се налазио изван позитивног, важећег права. Ванправни критеријуми, вредности и морал на овај начин залазе на терен права (не треба занемарити ни политичке интересе и односе моћи који утичу на садржину самих норми позитивног права, као ни преовлађујућа друштвена схватања). Морална осећања могу имати значајну улогу у процесу стварања и примене (тумачења) закона, као и што проглашење неког закона који почиње да важи може утицати на промену моралних осећања. Питање (не)праведности закона је у пракси веома контроверзно, јер је мали број оних закона у погледу којих се људи слажу, дајући им тумачењем исти смисао.³⁸ Уколико се не би могло утврдити шта је праведно, мора се прописати шта ће бити по праву, од стране органа способних да спроводе прописано. Позитивност права је претпоставка исправности права, али и обрнуто, оно само мора бити исправно. Општеважећи елементи права су идеје правде и правне сигурности, док је сврсисходност релативистички елемент. Правда и сврсисходност (општа корист) могу доћи у колизију са правном сигурношћу, која захтева позитивност будући да позитивно право тежи да важи без обзира на то да ли је праведно или није, односно да ли испуњава сврху или не.³⁹ Како праведно право не постоји

---

³⁴ Stammler, R. (1925). *The Theory of Justice*. New York: The MacMillan Company, 25–26.

³⁵ Radbruch, G. (1980). *Filozofija prava*, Beograd: Nolit, 48.

³⁶ Perelman, H. (1983). *Op. cit.*, 25.

³⁷ *Ibid.*, 26.

³⁸ *Ibid.*, 38–39.

³⁹ Radbruch, G. (1980). *Op. cit.*, 95–99.

апсолутно у нашем свету увек постоји могућност да садржина позитивног права постане изопачена. Како апсолутно није могуће остварити ниједну, преостаје нам одржавање баланса између вредности правде и правне сигурности. Онтолошку двојаку структуру права чине суштина природног права и постојање позитивног права (*essence and existence, natural lawfulness and legality*), а помирење крајности могуће је релативистичким приступом и синтезом.⁴⁰

Процедурална правда не може постојати јер би се онда атрибутом праведности могли окитити и закони који би се сматрали праведним само зато што су донети на правно исправан начин, спровођењем правила процедуре. Процедурална правна правила могу да обезбеде исправност односно правилност, предвидивост и поузданост, али не и истинитост и праведност (очигледно је да је правда синоним за истинитост, а не за непристрасност и исправност).⁴¹

Фулеров покушај одређивања моралности пружа ипак нешто више него што то чини наведени концепт процедуралне правде. Питања која се тичу одређивања предмета законодавства, циљева и вредности који њима треба да буду остварени могу се назвати „спољашња моралност права“, за садржајно праведне законе заинтересовано је „суштвено природно право“, на супрот ког је „унутрашња моралност права“, процедурална варијанта природног права која поставља одређене захтеве које у процесу стварања и примене права треба да буду задовољени односно која се бави „начинима на који се систем управљања људског понашања мора саставити и примењивати ако треба да буде ефикасан, а да истовремено остане оно што циља да буде“.⁴² Може се одредити осам услова успешности стварања права: општост права (одсуство аномије и *ad hoc* регулисања конкретних правних односа и решавања случајева пред судом); обавезно обнародовање (јавно објављивање или бар чињење доступним правних прописа); одсуство злоупотребе ретроактивног законодавства; јасност закона; непротивречност закона; смисленост закона који не захтевају немогућа понашања; сталност закона у времену (измене правила не смеју бити учестале) и подударност између објављених правила и њихове стварне примене. Неиспуњење ових осам услова не само да нарушава правну сигурност и да право чини рђавим, већ „уопште у правом смислу не може да се назове правним системом“, фактички непостојеће право

⁴⁰ Kaufmann, A. (1963). The Ontological Structure of Law. *Natural Law Forum* (Paper 95), 80–82, 85–87.

⁴¹ Вукадиновић, Г., Митровић, Д. (2019). *Увод у теорију и филозофију права*, Београд: Досије студио, 132, 136–137.

⁴² Fuller, L. (2011). *Moralnost prava*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 106.

које човек нема моралну дужност да поштује, баш као и уколико се они, који су надлежни да обезбеде примену права и да се старају да се оно поштује, сами о њега оглушавају.⁴³ Ови захтеви омогућавају остварење формалне праведности у праву, која је више од пуке примене позитивног права. Када су у питању спољашњи циљеви закона, од судије се захтева да остане неутралан у односу на моралне позиције које су можда заузеле у закону, док унутрашња моралност захтева његову посвећеност. Суочен са два једнако прихватљива значења закона, правилно може да одабере оно које ће га довести у сагласност са општеприхваћеним начелима доброг и злог.⁴⁴ Добро и зло, као и морал, израз су слободе и иманентни су бићу способном да се самоодређује.⁴⁵

Улога законодавца и судије који није аутомат који изговара закон, већ има и креативну улогу, није да одлучују по личном осећању и уверењу о томе шта је праведно, без узимања у обзир народних тежњи, које могу бити чак и супротне. Законодавац мора, водећи рачуна о жељама народа, формулисати правила и утврдити критеријуме тако да изгради правни поредак коме ће се већина „спонтано подредити“ из уверења о његовој праведности. Претпостављаће се да су закони и правила на снази праведни док год се не појави критика на њихов рачун која је у стању да покаже како законски пропис *саобразан њежњама заједнице* било због неефикасности из разлога његове неподобности за остварење циља, било из несагласности са вредношћу коју је заједница признала што води релативизацији појма политичке правде и тези о праведној употреби силе уколико је сагласна са жељама заједнице и прибегавању праву јачег.⁴⁶ Судија располаже већим овлашћењем за слободну оцену утолико што су термини у норми мање јасни и прецизни, што је норма еластичнија и може се применити и на непредвиђене случајеве и из којих ће тумачењем судија извући правне закључке у складу са његовим осећањем правичности. Један исти морални принцип који се прогласи врховним у примени се може тумачити на начин који одговара субјективној процени. Скуп закона и правила на основу којих се изриче право такође се може тумачити на различите начине, стога из разлога правне сигурности свака организована заједница (држава) одређује меродавне тумаче односно судије и органе надлежне и овлашћене да реше спор односно тумаче и примене право.⁴⁷

---

⁴³ Fuler, L. (2011). *Moralnost prava*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 49–104.

⁴⁴ *Ibid.*, 138–139.

⁴⁵ Perić, B. (1978). *Struktura prava. I dio*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, 15.

⁴⁶ Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 49–52.

⁴⁷ *Ibid.*, 92–94.

Идеал праведног судије претпоставља непристрасног судију који примењује сва правна правила која прописује систем права, без икаквих наклоности према било којој од страна у поступку. Његова је дужност да изриче право и да својим одлука обезбеди поштовање норми заједнице. Праведан законодавац с друге стране трага за правилима, која ће невезана за било какве супротстављене интересе, имати у виду остварење вредности и циљева који одговарају тежњама читаве заједнице,⁴⁸ који служе општем добру (општем благостању) које даје разлог у практичном расуђивању појединца за сарадњу са другима, за међусобну сарадњу у заједници.⁴⁹ Изградња умних принципа понашања за читаво човечанство зависи од могућности универзализације наших моралних принципа.⁵⁰ Међутим, универзализовати се не могу садржаји вредности, већ форме, будући да ретко постоји сагласност у погледу критеријума и садржаја, не само међу људима (и филозофима) који живе у различитим друштвима и различитим епохама, већ и међу савременицима и суграђанима. Универзални атрибут сваког правног садржаја је напредовање права у својој тежњи ка правди, без обзира на то да ли је та тежња успешно остварена.⁵¹ Иако не познајемо шта је савршено добро, ипак могли бисмо знати шта је рђаво на основу несавршених појмова о томе шта би било добро да би савршено могло да се оствари. Како се ово односи и на друштвена правила и институције, можемо да знамо шта је „очигледно неправедно“, а да притом не морамо да будемо обавезни да дамо крајњи закључак шта је „савршена правда“.⁵² Услед недостатка неког највишег моралног принципа или неодређености појма правде на други начин у односима размене из којих проистичу дужности, прибегавамо појму равнотеже који се испољава кроз реципрочност, узајамност исказану језиком „непријатељске трговинске размене“.⁵³ Правна или морална дужност најприхватљивија је за оне којих се тиче уколико је однос узајамности проистекао из добровољног споразума, уколико постоји еквивалентност (једнакост) узајамних чинидби и уколико су односи у друштву довољно флуидни (симетричност и повратност односа дужности у пракси и теорији).⁵⁴

⁴⁸ Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 54–55.

⁴⁹ Finnis, J. (2011). *Natural Law and Natural Rights – Second Edition*. Oxford: Oxford University Press, 154–156.

⁵⁰ Perelman, H. (1983). *Op. cit.*, 57.

⁵¹ Stammler, R. (1925). *The Theory of Justice*. New York: The MacMillan Company, 25.

⁵² Fuller, L. (2011). *Moralnost prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 27.

⁵³ *Ibid.*, 34–35.

⁵⁴ *Ibid.*, 38.

ВРЕДНОСТИ ЗА ВЕШТАЧКУ ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, АУТОМАТИЗОВАНА ПРАВДА И САЈБЕР ПРАВОСУЂЕ

Према дефиницији независне експертске групе Европске комисије, Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, наводе следећу дефиницију вештачке интелигенције:

„Вештачка интелигенција односи се на системе који показују разумно и интелигентно понашање и, на основу анализе свог окружења, доносе одлуке – са одређеним степеном аутономије – како би остварили конкретне циљеве.”

Аутономни систем одређује се као систем који се понаша или обавља задатке са високим степеном аутономије, без спољног утицаја, а људско одлучивање као контрола рада и активности система укључујући његов шири друштвени, етички, правни и економски утицај и контролу одлучивања када и како користити односно не користити систем, уз људску интервенцију и надзор. Систем који има тенденцију да непосредно или посредно крши принципе и услове утврђене Смерницама јесте високоризични систем. На отвореној листи побројаних система овог типа као репрезентативних примера налазе се и системи кривичног гоњења, системи правосуђа и демократских процеса намењени за помоћ правосудним органима у анализи и тумачењу околности, чињеница случаја, као и правних норми које треба применити.⁵⁵

Поред вредности које употребом ВИ треба остварити, хуманистички приступ етици за вештачку интелигенцију укључује обзир према процедури путем које се остварују циљеви и вредности. Иако постоје заговорници замене људског одлучивања алгоритамским, истиче се да упркос највећој могућој транспарентности тог процеса, остаје непревазиђена разлика између начина на који машина учи да доноси одлуке и начина на који човек резонује.⁵⁶

С обзиром на широку примену вештачке интелигенције, имајући у виду претходна разматрања, поред свих осталих могућих питања које бисмо могли поставити chatGPT апликацији, питање је било конкретно: „На који начин вештачка интелигенција може остварити правду?”

⁵⁵ Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, *Службени гласник РС*, бр. 23/23, 2. Речник *Шермина и дефиниција*, 2.1, 2.2 и 2.3.

<https://www.ai.gov.rs/tekst/sr/586/eticke-smernice.php>

<http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t202303/SG0232023007.html>

⁵⁶ Tasiolulas, J. (2022). Artificial Intelligence, Humanistic Ethics. *Daedalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 151(2), 237.

Од понуђених могућности примене вештачке интелигенције⁵⁷ у овом раду се првенствено фокусирамо на оно што ВИ у одговору назива „правном правдом“, „побољшање ефикасности судова“, а узгредно и „приступ правди“. Не споримо могућност стварног доприноса у побољшању ефикасности судова при распореду судских рочишта (потенцијалан допринос остваривању права на суђење у разумном року), међутим споран је даљи „значајан утицај на остваривање правде“.

Како смо рекли да је правна правда релативна правда, из које се даље изводе законска и судска правда, наредно питање односило се на то „Како ће вештачка интелигенција допринети праведнијем законодавству?“⁵⁸

---

⁵⁷ „Вештачка интелигенција (ВИ) може имати значајан утицај на остваривање правде на неколико начина:

1. *Правна правда*: ВИ може помоћи у правосудном систему анализом великих количина података како би се идентифицирали обрасци у судским случајевима, предвиђали исходи суђења, или чак препоручивали праведније казне на темељу објективних чињеница.

2. *Праведност у запошљавању*: Алгоритми ВИ могу помоћи у елиминирању пристраности у процесима запошљавања тако што ће анализирати кандидате на темељу њихових квалификација и способности, умјесто на основу особних карактеристика.

3. *Приступ правди*: ВИ може побољшати приступ правди у руралним или мање развијеним подручјима пружањем приступа правним информацијама и услугама путем апликација или интернета.

4. *Превенција криминала*: ВИ алати могу анализирати податке о криминалиту како би идентифицирали ризична подручја или појединце те тако помоћи у усмјеравању ресурса на превенцију криминала и побољшање сигурности заједнице.

5. *Побољшање ефикасности судова*: Кроз аутоматизацију одређених процеса, као што су анализе докумената или распоред судских рочишта, ВИ може помоћи судовима да ефикасније раде, што може резултирати бржим и праведнијим суђењима.

Важно је напоменути да је имплементација ВИ у правосудну изазовна и захтијева пажљиву анализу и регулацију како би се осигурало да те технологије заправо доприносе правичности и једнакости, а не да појачавају постојеће неправде или предрасуде.”

⁵⁸ „Вештачка интелигенција (ВИ) може значајно допринети праведнијем законодавству на неколико начина:

1. *Анализа података и предвиђање утицаја закона*: ВИ може анализирати велике количине података како би идентифицирала узорке и предвиђела могуће последице предложених закона. На тај начин може помоћи у доношењу информираних одлука о томе како закони могу утјецати на различите сегменте друштва.

2. *Идентификација пристраности и неједнакости*: Алгоритми ВИ могу идентифицирати имплицитне пристраности или неједнакости у постојећем законодавству анализом података о примјени закона или одлукама судова. Оваква анализа може помоћи у идентификацији подручја гдје су потребне измјене како би се осигурала правда за све грађане.

3. *Симулације и шесирања*: ВИ може симулирати различите сценарије примјене закона како би процијенила њихов утјецај на различите друштвене групе или

Не сумњамо да ВИ може анализирати велике количине података брже и ефикасније од човека, међутим поставља се питање да ли је анализа ВИ супериорнија од анализе коју обавља човек. Признајемо да човеков ум у томе може оманути и начинити грешке, стога се питамо како можемо очекивати да човекова творевина буде безгрешна? У неким прецизнијим операцијама које нису предмет разматрања, претпостављамо да је могуће, међутим у области права, а нарочито у погледу остваривања правде и праведнијих закона сумњамо у такву могућност. Пре свега, све што ВИ зна јесте оно што јој је човек „усадио“ програмирањем и под претпоставком да напредније ВИ могу да саме развијају нека нова знања, на темељу непостојања слободне воље инхерентне разуму, односно разумском делу човека који је основно начело права и морала, тешко нам је да прихватимо „значајан допринос“ вештачке интелигенције у овој области. Да предвиди све могућности које би у будућности могле потпасти под један закон можда би могао законодавац који слично Дворкиновом судији Херкулу,⁵⁹ поседује надљудске вештине. Осим разноликости чињеница свакодневног живота које су независне и стоје изван човека, па и правних случајева, који морају измицати и ВИ, и комплексност унутрашњег човековог живота и његовог понашања, при чему у доношењу одлука утицај има и пожудни део неразумног дела душе, понекад и самом човеку који дела остају непознаница.⁶⁰ Можда ће бити могуће да предвиђања ВИ буду адекватна уколико се вежу за уобичајене ситуације и узимајући комбинацију уобичајених чинилаца у обзир, међутим предвиђања при нарочитим

економске секторе. Ово може помоћи законодавцима да боље разумеју последице својих одлука и оптимизирају законодавство за постизање праведнијих резултата.

4. *Праћење и евалуација provedbe закона*: ВИ може пратити и анализирати податке о provedbi закона како би идентифицирао гдје постоје проблеми или неправилности у примјени закона. На тај начин може допринијети бољој имплементацији закона и осигурати да се закони примјењују на правичан начин.

5. *Присјуйи правди*: Кроз аутоматизацију одређених правних процедура и пружање приступа правним информацијама, ВИ може помоћи грађанима да лакше разумеју своја права и обавезе те да приступе правди без обзира на свој социоекономски статус или географску локацију.

Имплементација ВИ у законодавство захтијева пажљиво планирање и регулирање како би се осигурало да те технологије стварно доприносе правичности и једнакости, умјесто да појачавају постојеће неправде или предрасуде. Важно је да законодавци, правни стручњаци и технолошки стручњаци заједнички раде на развоју и примјени ВИ како би се остварили ови циљеви.”

⁵⁹ Више о компликованим случајевима и Херкулу: Дворкин, Р. (2001). *Суштинa индивидуалних права*. Београд – Подгорица: ЈП Службени лист СРЈ – ЦИД, 141–170.

⁶⁰ О деоби душе на разумни и неразумни део, као и деоби разумног дела на теоријски, научни и расуђивачки, практични – пожудни ум, разумска жудња. Aristotel (1988). *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus, 118–119.

девијацијама вероватно ће бити безуспешна. Платон се у *Фегару* служи метафором кочија коју вуку два коња; један представља рационалне и моралне импулсе, а други ирационалне страсти и жеље. Улога кочијаша је да натера коње да „сарађују као тим“, слично томе суперматјом разума се успоставља баланс, односно хармонија између рационалног и ирационалног дела душе.⁶¹ Уместо учења да „размишља као правник“, генеративне вештачке интелигенције – велики језички модели (LLM) способности генерисања језика опште намене и обраде природног језика стиче учењем статистичких односа из текстуалних докумената, у вези са чим се даље може поставити питање да ли chatGPT може генерисати поуздане излазе у неком од четири активности правничког расуђивања (изналажење и утврђивање чињеница, тумачење, правна квалификација и одлучивање).⁶²

Постоје примери у пракси у којима се настоји да се вештачка интелигенција употребљава у законодавном процесу. Тако нпр. Влада Уједињеног Краљевства ради на пројекту „Lex“ чији је циљ да коришћењем напредних технологија помогне писцима (састављачима) закона унапређењем израде нацрта, чинећи њихов рад продуктивнијим и приступачнијим. Једна од карактеристика Lex-a је могућност семантичке претраге која је заснована на вештачкој интелигенцији која може брзо да лоцира контекстуално релевантне законодавне материјале ефикасније од традиционалних метода. Пројекат укључује и алат за израду нацрта прописа уз помоћ вештачке интелигенције која брзо и тачно генерише захтевана објашњења, омогућавајући тиму стручњака да се више усредсредити на нијансираније аспекте свог задатка. Напомиње се да је Lex дизајниран тако да може да прецизно разуме нијансе правничког језика, чинећи законодавни процес прецизнијим.⁶³ Упоредивањем датог примера текста прописа који је генерисао Lex напоре са оригиналним текстом прописа чини нам се да је стилски боље написано оригинално објашњење, те да је у појединим сегментима прецизније (нпр. употреба заменице „it“ у последњој реченици генерисаног текста подложнија је тумачењима, док је у оригиналном објашњењу ради прецизности у загради назначено из ког тачно дела произилази да принципи немају директног правног утицаја).⁶⁴

⁶¹ Singer, P. (2023). Can Ethics be Taught? *Ethics in the Real World – 90 essays on things that matter*. Melbourne: The Text Publishing Company, 45.

⁶² Spaić, B. Jovanović, M. (2024). Artificial Reason and Artificial Intelligence: the Legal Reasoning Capabilities of GPT-4. *Anal. of Faculty of Law, University of Belgrade*, 390.

⁶³ <https://ai.gov.uk/blogs/improving-legislative-drafting-with-lex/>

⁶⁴ „Generated by Lex
Section 1: Purpose of Part 1

С обзиром да је једна од могућности утицаја вештачке интелигенције у остваривању правде кроз побољшање ефикасности судова које може резултирати праведнијим суђењима, а имајући на уму већ помињану судску правду, следеће питање је било: „Како ће вештачка интелигенција омогућити праведнија суђења?“ Од наведених начина,⁶⁵ чини нам се да би примена ВИ највише могла допринети аутоматизацијом административ-

---

Section 1 outlines the purpose of Part 1 of the United Kingdom internal Market Act 2020, which is to promote the continued functioning of the internal market for goods within the UK. This is achieved by establishing two key market access principles: the mutual recognition principle for goods (detailed in sections 2 to 4) and the non-discrimination principle for goods (detailed in sections 5 to 9). It specifies that these principles do not have direct legal effect except as stipulated within this Part of the Act.”

„Original Explanatory Note

Section 1: Purpose of the Act

This section sets out the purpose of Part 1 of the Act, which is to promote the continued functioning of the UK internal market for goods in the UK by establishing two new market access principles in UK law.

These principles are the mutual recognition principle for goods (set out in sections 2 to 4) and the non-discrimination principle for goods (set out in sections 5 to 9). Subsection (3) provides that these principles have no direct legal effect except as provided by Part 1 of the Act.”

⁶⁵ „Вештачка интелигенција (ВИ) може допринети праведнијим суђењима на неколико начина:

Анализа доказа: ВИ може анализирати велике количине доказа и података везаних уз судски случај како би идентифицирала кључне чињенице и образложења. То може помоћи судијама и адвокатима да донесу информисане одлуке темељене на објективним подацима.

Идентификација пристрасности: Алгоритми ВИ могу идентифицирати потенцијалне пристрасности у судским поступцима, као што су предрасуде против одређених скупова или тенденција према одређеним исходима. Тиме се може осигурати да су суђења праведна и да се сваки судски случај третира једнако.

Предвиђање исхода: На темељу анализе сличних претходних случајева, ВИ може предвиђати могуће исходе судских поступака. Ово може помоћи правницима да боље припреме своје аргументе и да се клијенти информирају о реалистичним очекивањима.

Аутоматизација административних процеса: ВИ може аутоматизирати административне задатке у правосудју, као што су распоред судских рочишта, управљање документацијом или обрада правних захтјева. Тиме се ослобађа вријеме судијама и особљу да се боље фокусирају на суштинске аспекте случајева.

Побољшање приступности: Кроз развој виртуалних асистената или апликација за правне информације, ВИ може пружити лакши приступ правним савјетима и информацијама о правима грађана. То може посебно помоћи особама с мање ресурса или у удаљеним подручјима.

Важно је напоменути да имплементација ВИ у правосудје захтијева пажљиво планирање и регулирање како би се осигурало да те технологије стварно доприносе правичнијим суђењима. Потребно је узети у обзир етичке и правне аспекте како би се избјегле потенцијалне замке пристрасности или дискриминације које могу проистећи из употребе технологије.”

них процеса у смислу да ће се на тај начин растеретити рад правосудних органа који би више времена могли посветити суштинском остваривању правде и правичности у сваком конкретном случају.

Можемо навести пример Немачке, односно препоруке Министарства правде Баден Витемберга да се вештачка интелигенција са разумевањем природног језика употребљава у процесу категоризације случајева по групама. У том циљу је извесна компанија IBM креирала ВИ асистент OLGA који нуди груписање случајева, извлачење мета-података и који би могао допринети бржем решавању случајева. Као што се и наводи, овакав приступ од највећег је доприноса у ситуацијама „затрпавања“ судова углавном сличним представкама (тужбама) поводом случајева који се уобичајено разликују у веома малом броју за случај специфичних обележја. OLGA омогућава брже претраживање хиљаде докумената и на основу употребе специфичних задатих критеријума омогућава проналажење релевантних информација из различитих докумената, што судије ослобађа заморних мануелних послова и оставља им довољно простора да се посвете комплексним проблемима. Следећи пример је сарадња компаније са судом у Франкфурту ради обраде великог броја тужби поводом права авио-путника који је тестирао FRAUKE (Frankfurter Urteils-Konfigurator Elektronisch) ВИ систем будући да годишње добије и до 20.000 случајева у овој материји. Суд је потражио помоћ за припрему нацрта пресуда с обзиром да је реч о репетитивном задатку за судију који треба да након прикупљања релевантних података припреми и напише готово идентичну одлуку за сваки поједини случај. У овој ситуацији FRAUKE је, да би растеретио судије из сваке представке, извукао податке о појединачним случајевима и у складу са судском одлуком, користећи унапред написане моделе, убрзао израду нацрта пресуда.⁶⁶ Међутим, истиче се негативан утицај вештачке интелигенције на право на правично суђење у случају кад алгоритам донесе одлуку, а запослени у правосудју не поседују потребан ниво разумевања ВИ којим би осигурали да су донесене одлуке недискриминаторне.⁶⁷

У даљем разговору са апликацијом упитали смо: „Како ће вештачка интелигенција проценити које је решење случаја праведније?“ и у закључку добили одговор који смо донекле очекивали на основу претходног одговора.⁶⁸

⁶⁶ <https://www.ibm.com/blog/judicial-systems-are-turning-to-ai-to-help-manage-its-vast-quantities-of-data-and-expedite-case-resolution/>

⁶⁷ Prlja, D., Gasmi, G., Korać, V. (2022). *Ljudska prava i veštačka inteligencija*. Београд: Институт за упоредно право, 81.

⁶⁸ „Вештачка интелигенција (ВИ) може помоћи у процјени које је решење случаја праведније на неколико начина:

Било какво вредновање које се разликује од човека до човека, од правника до правника, а које укључује не само различите системе вредности, већ и исте системе вредности са другачијим схватањима самих вредности или евентуално другачијом хијерархијом није подложно програмирању. Наравно, не споримо евентуалну могућност типичних случајева или изрицања такозваних судова вредности у смислу у ком их схвата Келзен, међутим судови правде неће бити могући. С друге стране можда би донекле посао ВИ био једноставнији у континенталном правном систему, него у *common law* систему у ком поред правних правила, позитивно право чини скуп расутих судски разрађених принципа. Свакако у тако комплексном систему различитих пресуда, судији ће од велике користи сигурно бити бар њихов аутоматизован преглед. Не верујемо да ће ВИ моћи да у тзв. компликованим (*hard cases*) и граничним конкретним случајевима заиста моћи да понуди најправедније решење чак и када размотри све принципијелне и политичке принципе и аргументе пресудне за одлуку, чак и да примени Херкулов метод.⁶⁹ Чак и да предложи више варијанти, односно алтернатива у крајњем одлука би била на судији да изабере ону која му делује најправедније, што опет

1. *Анализа њогајџака*: ВИ може анализирати велике количине података о сличним случајевима из прошлости како би идентифицирала узорке и трендове у одлукама судова. На темељу анализе, може се процијенити како су слични случајеви ријешени и какви су били њихови исходи.

2. *Алгоритми за доношење одлука*: Развој алгоритама за доношење одлука може помоћи ВИ да суствано процијени чињеничне и правне аргументе у судском случају. Алгоритми се могу програмирати да узимају у обзир релевантне факторе и правне стандарде како би предложили објективне одлуке.

3. *Симулације и моделирање*: ВИ може користити симулације и моделирање како би истражила различите сценарије и њихове потенцијалне посљедице. На примјер, могу се симулирати различити правни аргументи и стратегије како би се предвидео њихов утјецај на исход суђења.

4. *Идентификација њрисџраносџи*: Алгоритми ВИ могу помоћи у идентификацији потенцијалних пристраности или неједнакости у судским поступцима, као што су тенденције према одређеним скупинама или предиспозиције према одређеним исходима. Ово може помоћи у осигурању да се сваки случај третира на правичан начин.

5. *Праћење њравосудних њпракси*: Кроз анализу правосудних пракси и трендова, ВИ може идентифицирати промјене или потребе за реформама у правосудном систему како би се осигурала правичност и једнакост пред законом.

Важно је нагласити да ВИ не може доносити моралне или етичке одлуке само по себи. У коначници, интерпретација резултата и доношење коначних одлука остаје у надлежности људских судца и правних стручњака. Технологија може бити снажан алат у подршци праведнијим суђењима, али је нужно осигурати да се користи на начин који поштује правне стандарде и моралне вриједности друштва.⁶⁹

⁶⁹ Више о томе: Дворкин, Р. (2003). *Царсџво њправа*. Београд: „Филип Вишњић“, 366–377.

не искључује могућност да ће његов избор бити погрешан. Имајући у виду да „алгоритамски систем доношења одлука може се дефинисати као рачунарски процес (...) који сам доноси одлуке или подржава људско доношење одлука,⁷⁰ наглашавамо да је подражавати ипак нижи ниво од људског доношења одлука и просуђивања.

Увођењем примене технологије и вештачке интелигенције у правосудни систем, поред свих тешкоћа које изазива одређивање појма правде, разликовању различитих врста правде, можемо придодати и концепте предиктивне (аутоматизоване) правде. Концепт судије као аутомата који изговара право постоји одавно и уколико би се прихватило ово становиште ништа не спречава да судија буде замењен правим аутоматом, машином која изговара важеће право на основу алгоритма који чињенице и околности случаја подводи под општу правну норму (супсумција). Једна од опасности која се јавља јесте пристрасност на основу аутоматизације код система алгоритамског доношења одлука уз делимично учешће човека која се испољава као тенденција минимизовања одговорности слеђењем аутоматизованих препорука.⁷¹ Међутим, као што видимо и на основу усвојених нормативних, етичких и правних докумената, примена ВИ у области права ни у ком случају нема за циљ да замени човека. Примена ВИ не би требало да узурпира судијску функцију или да елиминисе правничко расуђивање, већ да допринесе растерећивању судова.⁷² У спорним питањима морала од велике важности је улога принципа који делују убедљиво, који међутим ипак нису једнозначни као математички аксиоми, због чега су морални судови ближи праву и правним судовима него егзактним природним наукама. Правно расуђивање јесте тип практичног расуђивања, расуђивање судије у некој пресуди или решењу које мотивише неку одлуку односно образложење и разлози који претходе изреци и оправдавају одлуку, избор, како би се одагнала произвољност и неправедност. Оно се не може изједначити са силогизмом, јер би тиме практично расуђивање постало безлично расуђивање из ког је одстрањен фактор одлучивања који је битан.⁷³ Може се приговорити да непристрасност и подразумева безлично расуђивање и да се на тај начин гарантује да ниједна страна неће бити неправедно привилегована, међутим правно расуђивање заправо значи да судија доноси закључак односно одлуку на основу чињеничних и правних елемената случаја сходно изведеним

⁷⁰ Prlja, D., Gasmi, G., Korać, V. (2022). *Ljudska prava i veštačka inteligencija*. Beograd: Institut za uporedno pravo, 84.

⁷¹ *Ibid.*, 85.

⁷² De la Torre Sotoa, G. L., Rodriguez-Serpab, F. A. (2024). Artificial Intelligence: A New Reasoning Method for Legal Science. *Procedia Computer Science* 251, 807–808.

⁷³ Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 92–95.

доказима којима се поткрепљују тврдње и захтеви страна у поступку. Одговор судије у конкретном случају зависи од његове оцене, од начина на који квалификује чињенице и доследно тумачи закон и подложен је критичкој оцени пре свега више инстанце (али и јавности и струке). Иако је правно расуђивање подређено правилима и прописима који ограничавају судијску слободну оцену у изналажењу истине и правде, јер судија мора да се прилагоди закону, ипак се не може свести на пуку дедукцију која се ограничава на подвођење појединачног случаја под општу норму. Образложење одлуке, евентуално допуњавање закона приликом тумачења и примене у конкретном случају, квалификовање чињеница и оцена вредности доказа и претпоставки зависе и од његовог смисла за правичност која баш то конкретно решење препоручује као друштвено и морално најпожељније. Тако је судија дужан односно морално обавезан да се у случају неправичног законодавства које му не би дозвољавало да обавља свој позив у складу са својом савешћу, одрекне својих функција.⁷⁴ Правна правила су у суштини генерална и апстрактна, а сама моралност комплексна, док алгоритам захтева специфична да/не правила, која не могу разумети неке људске вредности као што су нпр. емпатија и саосећање. Оваква запажања међу ауторима рађају подозривост према вештачкој интелигенцији којој би било поверено пресуђивање, нарочито када изрека садржи и одлуку о казни, чак и ако би се показало да су машине способније да доносе боље одлуке.⁷⁵

Уредба ЕУ 2024/1689 Европског парламента и Савета о утврђивању усклађених правила о вештачкој интелигенцији и о измени одређених уредаба (Акт о вештачкој интелигенцији) у којој је између осталог истакнуто да би вештачка интелигенција требало да служи као алат намењен људима с крајњим циљем повећања њихове добробити,⁷⁶ наглашава да

---

⁷⁴ Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit, 100–103.

⁷⁵ Wingerden, van S. G. C., Plesničar, M. M., Ryberg, J., Roberts, J. V. (2022). *Artificial Intelligence and Sentencing: Humans against Machines*. J. Ryberg & J. V. Roberts (eds.). *Studies in Penal Theory and Philosophy*, 238, 247–248.

⁷⁶ Сврха Уредбе како је наведено је побољшање функционисања унутрашњег тржишта утврђивањем ујединаченог правног оквира за развој, стављање на тржиште, стављање у употребу и коришћење система вештачке интелигенције у ЕУ, у складу с вредностима Уније, прихватање антропоцентричне и поуздане ВИ уз истовремено гарантовање заштите здравља, сигурности и фундаменталних права садржаних у Повељи ЕУ о темељним правима, укључујући демократију, владавину права и заштиту животне средине, заштиту од штетних учинака ВИ система, те подупирати иновације. – European Union, Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rule on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act), *Official Journal of*

алати ВИ могу бити потпора судском овлашћењу за доношење одлука или независности судства, али их не би смели заменити: коначно доношење одлука мора и даље бити активност коју обављају људи.⁷⁷

Европска етичка повеља за употребу вештачке интелигенције у правосудним системима Савета Европе (у даљем тексту СЕ) препознајући бенефите употребе ВИ у остваривању ефикасности и правде, формално је усвојила пет принципа: поштовање основних права (да употреба ВИ не подрива гаранције права на приступ суду (правди) и права на правично суђење (*audiatur et altera pars*), поштујући владавину права и независност судије, етички избор био би извршен од стране дизајнера програма и не би био остављен кориснику *ethical-by-design and human-rights-by-design approaches*); недискриминације (откривања постојеће дискриминације, њено спречавање, без проузроковања нових облика); квалитета и сигурности (који се обезбеђује ослањањем дизајнера програма на професионалце у области права, филозофије, социологије, економије итд., захтевом да подаци из судских пресуда који улазе у програмирање и учење алгоритма потичу из поузданих извора и омогућавање праћења целокупног процеса); транспарентности, непристрасности и правичности; и принцип контроле од стране корисника (који подразумева контролу избора од стране информисаних корисника, повећање аутономије корисника који морају имати могућност да изврше преглед и ревизију одлука и података на којима је заснована, као и да узевши у обзир специфичности случаја не буду везани предложеним решењем).⁷⁸ Остваривање ефикасности правосуђа укључује и дигитализацију правосуђа (*e-justice*) која претпоставља адекватно законодавство.⁷⁹

Оквирна конвенција о вештачкој интелигенцији, људским правима, демократији и владавини права СЕ, као први међународни правно обавезујући уговор у овој области, технолошки неутралан како би издржао тест времена, уз препознавање потенцијала ВИ, између осталих, да

---

the European Union, L series, 2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689&qid=1728899873453>. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32024R1689> Више о вештачкој интелигенцији у правном систему ЕУ: Прлија, Д., Гасми, Г., Кораћ, В. (2021). *Veštačka inteligencija u pravnom sistemu EU*. Београд: Институт за упоредно право, 97–126.

⁷⁷ Regulation EU, preambula, para. 61.

⁷⁸ Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ, *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment*, Adopted on 3–4 December 2018 in Strasbourg, 2019, 7–12.

⁷⁹ Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), *Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts*, adopted on 8–9 of December 2021 in Strasbourg. <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filing-guidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87>

допринесе унапређењу људског просперитета, индивидуалног и друштвеног благостања, родне равноправности и оснаживању девојчица и жена, као и заштите и унапређења људских права, демократије и владавине права, изражава и забринутост да би извесне активности ВИ могле подривати људско достојанство и личну аутономију, људска права, демократију и владавину права. Нарочито се истиче ризик од дискриминације и стварање или учвршћивање неједнакости, као и потенцијална злоупотреба у репресивне сврхе и кршење људских права (укључујући и арбитарни или незаконити надзор који уништавају приватност и аутономију појединаца).⁸⁰

Поменуте Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције Владе РС заснивају се на принципима постављеним UNESCO Препорукама о етици система вештачке интелигенције из 2021. године.⁸¹ Истиче се да човек као централна фигура не сме развојем и иновацијама бити угрожен нити запостављен, те да системи ВИ морају бити у складу са добробити човека, животиња и

---

⁸⁰ Council of Europe, *Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. Vilnius on 5 September 2024. *Council of Europe Treaty Series – No. 225* (У даљем тексту: Framework Convention) – Оквирну конвенцију израдило је 46 држава чланица СЕ уз учешће свих држава посматрача, ЕУ и значајан број држава нечланица, представника цивилног друштва, академске заједнице, индустрије и међународних организација. <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence> <https://rm.coe.int/1680afae3c>

⁸¹ У препорукама се истиче да немају за циљ да дају дефиницију система вештачке интелигенције јер би та дефиниција захтевала промене током времена имајући у виду рапидни развој и унапређење технологије. Напомињу да ВИ системи изазивају нове типове етичких проблема који укључују (иако се не ограничавају) на њихов утицај на доношење одлука, рад и запошљавање, друштвене интеракције, здравство, образовање, медије, приступ информацијама, дигиталну расподелу, личне податке и заштиту потрошача, животну средину, демократију, владавину права, сигурност и људска права и основне слободе укључујући слободу изражавања, приватност и недискриминацију. Препоруке пре свега посвећују пажњу на утицај ВИ система на централне области UNESCO: образовање, науку, културу и комуникације и информације (UNESCO Recommendations, 10). UNESCO препоруке као вредности о којима нарочито треба водити рачуна наводи поштовање, заштиту и унапређење људских права и основних слобода и људског достојанства, „цветање” животне средине и екосистема, осигуравање различитости и инклузивности, живљење у мирним, праведним и међуповезаним друштвима, а као принципе функционисања истиче пропорционалност и нечињење штете, безбедност и сигурност, правичност и недискриминацију, одрживост, право на приватност и заштиту података, одређење човека, транспарентност и објашњивост, одговорност, освешћеност и писменост, прилагодљивост сарадњи. – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *Recommendations on the Ethics of Artificial Intelligence*, Adopted on 23 November 2021, Paris, 2022, 18–23.

животне средине. Наводи се да је поуздана и одговорна вештачка интелигенција она која је технички поуздана и безбедна, усклађена са законом и утврђеним етичким принципима и вредностима, чијом ће се употребом унапредити продуктивност људи, оптималније користити ресурси у раду и функционисању људи и друштва у целини и унапредити квалитет живота, без угрожавања и маргинализовања слободе деловања, мишљења и одлучивања човека до мере у којој су права и тековине које чувају те вредности обесмишљене, умањене или заборављене.⁸²

Смернице издвајају објашњивост и проверљивост, достојанство, забрану чињења штете и правичност као начела која су полазна основа за стварање, примену и употребу Система вештачке интелигенције који ће својом поузданошћу и одговорношћу према човеку бити достојни његовог поверења. Објашњивост се темељи на транспарентности процеса развоја, тестирања, пуштања у рад, надзора и гашења система, образложености сврха и нарочито одлука које систем доноси онима на које систем утиче (уколико то није могуће неопходно је систем означити као систем с моделом црне кутије). Проверљивост претпоставља могућност проверења система у свим процесима, приликом тестирања и примене, као и проверу краткорочних и дугорочних утицаја на човека. Људско достојанство разуме се као основно право човека и као полазни принцип који у фокусу има очување човековог интегритета и с обзиром на који треба развијати системе ВИ тако да поштују човекову личност, слободу и аутономију, и да ни на који начин не могу довести до подређивања човека функцијама система и угрожавања његовог достојанства и интегритета. У смерницама се наводе и примери законских одредби које штите достојанство. Забрана чињења штете подразумева да систем вештачке интелигенције мора бити усаглашен са стандардима безбедности и садржавати механизме како би се предупредио настанак штете, а уколико до ње ипак дође она мора бити санирана, а повређено лице обештећено. Системи се морају користити на безбедан начин, морају бити поуздани уз превенцију злоупотребе и употребе у малициозне сврхе. Правичност, због своје вишестраности, истиче се у Смерницама, има различита тумачења у бројним сферама друштвеног живота, своју супстантивну и процедуралну димензију; прва подразумева заштиту од неоправдане пристрасности, дискриминације и стигматизације, пружање једнаких могућности свима, спречавање обмана лица која користе СВИ приликом доношења одлука, а друга могућност оспоравања и укључивања ефикасне правне заштите против одлука које су резултат рада система, као и лица одговорних за њихово функционисање. Стога је неопходно да постоје јасно утврђене одговорности и да процес доношења

⁸² Етичке смернице, 1. Увод.

одлука буде објашњен, јасан и транспарентан, чиме се смањује могућност погрешног или непотпуног разумевања сврхе и циљева коришћења ових система, односно потенцијалног ускраћивања слободе избора при одабиру система. Правична употреба могла би допринети повећању правичности у друштву у целини и смањити разлике између појединаца у погледу социјалног, економског и образовног статуса.⁸³ Као услови поуздане и одговорне ВИ одређени су деловање (посредовање, контрола, учешће) и надзор; техничка поузданост и безбедност; приватност, заштита података о личности и управљање подацима; транспарентност; различитост, недискриминација и равноправност; друштвено и еколошко благостање; одговорност.⁸⁴

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Када је реч о правди можемо закључити да је реч о прастаром и готово нерешивом проблему. Супстантивни критеријум апсолутне правде, било да је опште добро, благостање, корисност, срећа или нешто друго, ипак је временски и просторно релативан и историјски условљен. Стога садржину правде не можемо одредити апсолутно, већ само релативно. Правда или било која друга вредност може бити апсолутна и универзализована у смислу форме. Правда као сврха и вредност права је неостварив и често у сукобу са осталим вредностима које се постављају праву, као што су правна сигурност и целисходност, општа корист. Право нам даје оквир у коме сваки појединац може реализовати сопствено опште добро, на тај начин да друге не угрожава и са њима сарађује на остварењу добробити заједнице.

Када је у питању примена вештачке интелигенције и њен допринос остваривању правде, можемо закључити да, за сада, вештачка интелигенција неће моћи да замени људе када је у питању креативност и доношење моралних и правних (односно нормативних) процена и одлука, нарочито у нијансираним ситуацијама. Овакав закључак темељи се више на нашим очекивањима да вештачка интелигенција у извршавању поверених задатака треба да буде непогрешива, те да свака грешка у пракси употребе ВИ према истраживањима у области когнитивне психологије и бихевиоралних наука изазива један вид неповерења (можда и неповерења према непознатом) у исправност моралног (а тиме и правног) расуђивања ВИ

---

⁸³ Етичке смернице, 3. Начела.

⁸⁴ *Ibid.*, 4. Услови поуздане и одговорне вештачке интелигенције.

што доводи до тога да људи и даље преферирају да у ситуацијама које се тичу њиховог живота (и смрти) одлучује човек.

Сматрамо да узвишене вредности које се помињу како у законским и уставним текстовима, говорима правника практичара, а тако и у одговорима вештачке интелигенције јесу недостижни идеал. Насупрот пуком заодавању у рухо узвишеног права и вредности правде, мира, толеранције стоји унутрашњи осећај човека да оно што прича, заиста и мисли и пре свега у складу са тим се понаша. Упркос примедбама да је право створено ради неморалних, и да би право било излишно у друштву анђела, и под условом да узвишену идеју правде не припишемо праву као сврху, остаје неопходност права чија је сврха да омогући и осигура сарадњу и координацију између чланова једног друштва/државе, па и самих држава у оквиру којих су појединачне слободе, права и опстанак усклађени са слободом, правима и опстанком свих, стога је за право могуће остварити неке приземније вредности, овоземаљске као што су правна сигурност и ефикасност правосуђа. У овом раду смо због лакоће употребе користили одговоре апликације chatGPT, који је пре свега „chat“ софтвер, (а не специјализовани софтвер намењен правним проблемима), тако да услед ограничености тестирања, закључци који су изнесени немају претензију да дају завршну и коначну реч о томе колико је ВИ корисна и колико заправо може да спозна право и правне вредности.

На путу остваривања правде право се суочава са различитим изазовима, а примена вештачке интелигенције поред несумњивих користи и унапређења, доноси и нове проблеме и изазове за које се пре свега може поставити питање да ли их уопште треба регулисати правом, докле би правно регулисање захватало, као и која би решења била најоптималнија.

ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel (1988). *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus, 1988.
- Vigman, Y. E., Gray, K. (2018). People are averseto machines making moral decisions. *Cognition* 181, 21–34.
- Вукадиновић, Г., Митровић, Д. (2019). *Увод у теорију и филозофију права*. Београд: Досије студио.
- Дворкин, Д. (2003). *Царство права*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Дворкин, Р. (2001). *Суштина индивидуалних права*. Београд–Подгорица: ЈП Службени лист СРЈ – ЦИД.
- De la Torre Sotoa G. L., Rodriguez-Serpab F. A. (2024), Artificial Intelligence: A New Reasoning Method for Legal Science. *Procedia Computer Science* 251, 807–813.

- Живановић, Т. (1959). *Систем синтетичке правне филозофије: 1. Синтетичка филозофија права, 2. Синтетичка филозофија правних наука (Правна логика и Теорија правног сазнања у оквиру Ојшине)*. Српска академија наука, Београд: Научно дело.
- Jauernig, J., Uhl, M., Walkowitz, G. (2022). People Prefer Moral Discretion to Algorithms: Algorithm Beyond Intransparency. *Philosophy & Technology* 35 (2).
- Kaufmann, A. (1963). The Ontological Structure of Law. *Natural Law Forum* (Paper 95), 79–96.
- Кант, И. (1993). *Метафизика морала*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Келзен, Х. (2000). *Чиста теорија права*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Келзен, Х. (1998а). *Шта је правда*. Београд: „Филип Вишњић“, Београд.
- Келзен, Х. (1998б). *О границама између правничке и социолошке методе. Ојшине теорије права и државе*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Лукић, Р. Д. (1992). *Систем филозофије права. I. Филозофија, II. Филозофија права*. Београд: Савремена администрација.
- Perelman, H. (1983). *Pravo, moral i filozofija*. Beograd: Nolit.
- Perić, B. (1978). *Struktura prava. I dio*. Sveučilišna naklada Zagreb: Liber.
- Prlja, D., Gasmı, G., Korać, V. (2022). *Ljudska prava i veštačka inteligencija*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Prlja, D., Gasmı, G., Korać, V. (2021). *Veštačka inteligencija u pravnom sistemu EU*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Радбрух, Г. (2007). *Правни и групи афоризми*. Београд: Досије студио.
- Радбрух, Г. (1980). *Филозофија права*. Београд: Нолит.
- Singer, P. (2023). *Ethics in the Real World – 90 essays on things that matter*. Melbourne: The Text Publishing Company.
- Spaić, B., Jovanović, M. (2024). Artificial Reason and Artificial Intelligence: the Legal Reasoning Capabilities of GPT-4. *Y: Anal of Faculty of Law, University of Belgrade*, 383–422.
- Stammler, R. (1925). *The Theory of Justice*. New York: The MacMillan Company.
- Schroder, W. M. (2021). Robots and Rights: Reviewing Recent Positions. *Legal Philosophy and Ethics, (Ed. Joachim von Braun et al.) Robotics, Ai and Humanity, Science, Ethics and Policy*. Springer, 191–203.
- Tasiolulas, J. (2022). Artificial Intelligence, Humanistic Ethics. *Daedalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 151(2), 232–243.
- Tasioluas, J. (2019). First Steps Towards an Ethics of Robots and Artificial Intelligence. *Journal of Practical Ethics*, 7(1), 61–95.
- Finnis, J. (2011). *Natural Law and Natural Rights – Second Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Фулер, Л. (2011). *Моралносћ права*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Can Ethics be Taught?, 45–47.

Can Artificial intelligence be Ethical?, 302–304.

Zhang, Y., Wu, J., Yu F., Xu L. (2023). Moral Judgements of Human vs. AI Agents in Moral Dilemmas. *Behavioral Sciences* (13), 181

Wilson, A., Stefanik C., Shank D. B. (2022). How do people judge the immorality of artificial intelligence versus humans committing moral wrongs in real-world situations? *Computers in Human Behavior Reports* 8, 100229.

Wingerden, van S. G. C., Plesničar, M. M., Ryberg, J., Roberts, J. V. (2022). Artificial Intelligence and Sentencing: Humans against Machines. У: J. Ryberg & J. V. Roberts (Eds.). *Studies in Penal Theory and Philosophy*, 230–251.

Нормативни етичко-правни акти

European Union, *Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rule on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act)*, *Official Journal of the European Union, L series*, 2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689&qid=1728899873453> – последњи приступ 8. 10. 2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32024R1689> – последњи приступ 8. 10. 2024.

Council of Europe, *Council of Europe Framework Convention on Artificial intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. Vilnius on 5 September 2024, *Council of Europe Treaty Series – No. 225*, 2024. <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence> – последњи приступ 8. 10. 2024. <https://rm.coe.int/1680afae3c> – последњи приступ 8. 10. 2024.

Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). *Use of Generative Artificial intelligence (AI) by judicial professionals in a work-related context*, *Information Note*. Strasbourg, 2024.

Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), CEPEJ Working Group on Cyberjustice and Artificial intelligence (CEPEJ-GT-CYBERJUST), *Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts*, adopted on 8-9 of December 2021 in Strasbourg. <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filing-guidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87> – последњи приступ 8. 10. 2024.

Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ, *Ethical Charter on the Use of Artificial intelligence in Judicial Systems and their environment*, Adopted on 3-4 December 2018 in Strasbourg by European, 2019.

Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, *Службени гласник РС*, бр. 23/23. <https://www.ai.gov.rs/tekst/sr/586/eticke-smernice.php> – последњи приступ 8. 10. 2024. <http://demo>.

paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2023_03/SG_023_2023_007.html – последњи приступ 8. 10. 2024.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Recommendations on the Ethics of Artificial intelligence, Adopted on 23 November 2021, Paris, 2022.

Интернет адресе

<https://www.ibm.com/blog/judicial-systems-are-turning-to-ai-to-help-manage-its-vast-quantities-of-data-and-expedite-case-resolution/> – последњи приступ 8. 10. 2024.

<https://ai.gov.uk/blogs/improving-legislative-drafting-with-lex/> – последњи приступ 8. 10. 2024.